Закінчення. Початок на с. 15

історію ?» - не тому, що були сумніви щодо її наявності. Йшлося про те, чи має Україна історію, визнану сусідами й світом?

Нинішнє покоління українських істориків покликане не тільки здійснити спробу вписати Україну у світову історію, а й одночасно привести світову історію в Україну. Сучасна російсько-українська війна (з 2014 р.) докорінно змінила геополітику, що неможливо ігнорувати. А отже, неможливо ігнорувати ані Україну, ані її історію. Україна як країна, що постала на руїнах одразу кількох імперій, може запропонувати нові сюжети світової історії – історію фронтирів, співжиття різних культурних спільнот, прикордонних імперських просторів. Ще один феномен української історіографії – наявність історично тривалої і добре розповсюдженої діаспорної української історії. Українська діаспора створила інституції й ціле покоління сильних істориків. Вони стали для України і її історіографії провідниками у ширший світ. Діаспорна історіографія була виходом у зовсім інший спосіб мислення про історію. Відсунення російської радянщини поєдналося з відкриттям власного коріння і водночас із приходом до того стилю історичного письма, яким світ уже жив у 1980-1990-х рр. Для «материкових» українських істориків це був радикально інший спосіб роботи з минулим.

Українська історія у світовому контексті передбачає методологічне переосмислення вітчизняного історичного гранднаративу і співвідношення його із синтезом з історії України. Йдеться про так званий історичний детермінізм, який знову стає актуальним, коли ми повсякчас спостерігаємо світові процеси і традиції в українській історії. Це дає основу до визначення певних орієнтирів і прогнозів.

Отже, Україна у світовому історичному контексті – це міст між Сходом і Заходом, зона взаємодії культур і цивілізацій, важливий геополітичний простір у світі, особливо у Європі. Україна має величезний історичний потенціал, але його треба правильно комунікувати світові. Це довгий процес, але він критично важливий для збереження національної ідентичності та протидії імперським наративам.

Потреба заглянути в глибину століть диктується необхідністю збагнути сенс забутих уроків історії, знайти в них незаперечні цінності, створені нашими предками. Історичний досвід минулого – це досягнення і прорахунки наших попередників, його належить покласти в підмурок розвитку народу. Забувати або нехтувати ним означає зводити будівлю нашого майбутнього на піску. Іншими словами, визнавати себе випадковими подорожніми на стежках світової історії, які не знають, навіщо прийшли у світ, для чого живуть і чого повинні досягти.

Історія органічно пов'язана з пам'яттю, що долає забуття. У цьому непересічна культурна значимість пам'яті. Безпам'ятство – це невдячність перед минулим і безвідповідальність перед майбутнім. Як справедливо зазначає українська письменниця Оксана Забужко, «безпам'ятний – значить ослаблений. Той, хто не знає, звідки він вийшов, позбавлений дуже важливого ресурсу психологічної підтримки – розуміння логіки і змісту власного життя, і тих подій, які в ньому відбуваються. Щоб не помилятися в майбутньому, треба пам'ятати про свої прорахунки в минулому. При цьому любити своє минуле і пишатися ним, а не постійно переоцінювати його на догоду мінливим суб'єктивним інтересам чи амбіціям. Цінуючи минуле, ми повинні розуміти, що не обов'язково безпосередньо відтворювати його форми, аби відчувати гордість за діяння своїх предків. «Очищена» пам'ять, помножена на моральну оцінку, породжує совість як внутрішню самокритику. Якщо немає пам'яті, то немає оцінки, а отже, нема й совісті. Історична пам'ять народу формує моральний клімат, в якому він живе, в якому кожен із нас повниться добром чи злом».

Культура як світ нашого існування пронизана пам'яттю, що органічно вплетена в тканину сучасності. Будь-яка соціокультурна трансформація (а саме таку ми переживаємо зараз) пов'язана зі зверненням до минулого. Кожне таке звертання збагачувало сучасність, по-своєму розуміло її, формуючи необхідне підґрунтя для руху вперед. Звернення кожного народу до свого національного минулого, якщо воно не було зумовлене прагненням відмежуватися від інших народів та їх культурного досвіду, було плідним, оскільки збагачувало, розмаїтило, розширювало культурні обрії народу. Але не можна забувати, що некритичний й занадто прискіпливий погляд в глибини історії часто-густо негативно впливає на процес міжкультурної взаємодії, створює умови для деформацій історичної пам'яті та спокуси для відповідних національно-культурних манівців. Надмірне захоплення минулим, його ідеалізація, спроби будувати життя в стилі «Future in the Past» (майбутнє в минулому) є небезпечною політико-культурною стратегією.

І все ж не варто нехтувати старим. Справа в тому, що справжнє нове породжується в смисловому полі старого як його внутрішнє самозаперечення. Нове є таким лише відносно старого, а не саме собою. Нове як щось самодостатнє – нонсенс, такого нового нема і бути не може. Соціокультурний поступ людства – це поступове накопичення, як зазначав відомий французький антрополог Леві-Стросс, форм поведінки, історичного досвіду та культурних цінностей. Невипадково найбільшу сталість та динамізм в історичному розвитку демонстрували ті народи, які творчо слідували традиції, продукуючи нове на її основі, чим забезпечували неперервність поступу.

Історія завжди давала підстави для критичного ставлення. Саме через осмислення свого минулого ми страхуємо себе від допущених у ньому помилок, вчимося у наших предків. Людина, байдужа до історії, культури, традицій, звичаїв, не хоче й не може високопродуктивно працювати. Тобто вона працює..., але прагнення споживати в ній домінує над прагненням продукувати. Споживання, не урівноважене продукуванням, постає як споживацтво, тобто обертається своєю руйнівною стороною. «Після мене хоч потоп» – таким стає життєве кредо людини, «вільної» від історії, тобто від відповідальності перед предками й нащадками, минулим і майбутнім. Така людина аніскільки не обтяжена моральністю.

Нині Україна постає як нація, яка починає усвідомлювати себе в етнічному багатоголоссі світу. Усе це неможливе без певної перспективи бачення, без оцінки історії, бо вона не чиясь, об'єктивно бездушна, а власна, переповнена емоціями, різною оптикою, білими, чорними, а то й кривавими плямами. Те, що Україна впродовж століть не мала, за деякими винятками, свого погляду на власну історію, останніми роками обговорювалось часто. Але чи готові ми тепер не заангажовано подивитися і сприйняти свій історичний поступ? Чи здатні ми відродити нашу пам'ять, очистивши її від безпам'ятства та ідеологічного схематизму? Чи готові ми до сприйняття та засвоєння тієї історичної спадщини, що стала доступною в наш час? Понад три десятиліття існує незалежна Україна, а ці та інші питання постають німим докором нашому національному сумлінню. Ми продовжуємо боротися зі своєю історією, а отже, і зі своєю пам'яттю.

Як і колись, намагалися знайти, а ще краще, дочекатись від владного перста

Культура пронизана пам'яттю

Петро САУХ,
академік-секретар Відділення вищої освіти НАПН України, доктор філософських наук, професор, академік НАПН України

Кожен новий крок у соціокультурному розвитку будь-якого суспільства спонукає до визначення у ставленні до власної історії, того досвіду, що дістався у спадок від минулих поколінь. До того ж існує пряма залежність між масштабністю соціокультурних завдань, що їх ставить перед собою суспільство, і глибиною та розмахом осягнення попереднього історичного досвіду. Чим глибші зміни передбачається здійснити, тим всеосяжнішим і відповідальнішим має бути ставлення до історичного досвіду наших попередників.

вказівки на єдино правильний кут зору, єдино правильне бачення нашої історії. Яскравим прикладом цього були усі три історичні площини (1990–2004 рр.; 2005–2021 рр.; 2022–2026 рр.), які в цьому дискурсі лише періодично деякою мірою змінювали акценти. За цих часів частина суспільства орієнтувалася то на стару комуністичну та посткомуністичну парадигму, та на нову національну чи націоналістичну парадигму або на змішану матеріальну доктрину історичної пам'яті. Перша з них апелювала до радянської історичної пам'яті. Національна парадигма заперечувала комуністичну версію української історії ХХ ст., виводячи державницькі традиції від української націоналістичної революції, УНР та ЗУНР, прославляючи антибільшовицький опір, наголошуючи на голодоморі тощо. Ліберальна ж парадигма української державної політики пам'яті була початково гібридною, бо мала примирити й нейтралізувати те, що здавалося її представникам крайнощами одного чи другого боку. Усі ці підходи так чи інакше проявлялися в державній політиці пам'яті за усіх українських президентів» з 1998 по 2022 рік. Іншими словами, у нас довгий час не було методологічної системи координат щодо історичної пам'яті. Як наслідок, наше суспільство нерідко втрачало традиційні зв'язки і ментальну єдність, розколювалось на багаточисельні спільноти за соціальними, регіональними, політичними, культурними й релігійними ознаками. Відбувалася, так би мовити, «капсуалізація спільнот», коли люди трактували події, читали лише звичайні для їхнього бачення тексти, чули лише тих, хто думає як вони й заперечували усе те, що не вписувалось в їхнє власне світорозуміння (М. Мирний). Ми вкотре зустрілися зі соціальною світоглядною філодоксичністю, причиною якої не в останню чергу була обмеженість, а то й примітивізм у розумінні історичної пам'яті.

Від самого початку української державної незалежності нашим вченим і освітянам, на жаль, не вдалося обрати виважену цивілізовану стратегію і напрями відродження нашої історії та викладання її в закладах освіти як світоглядної, життєдайної дисципліни. Ми ніби й прагнули бути об'єктивними в осягненні нашої історії, але, як і колись, виходили з однобічної за ангажованості. Як і колись історії надавали гіпертрофованого значення шляхом політизації. Прикладом цього можуть бути підручники з історії для освітніх закладів, які за оцінками експертів, не відповідали й не відповідають ані станові сучасної історичної науки, ані європейським критеріям історичної дидактики, ані, зрештою, теперішнім потребам українського суспільства.

Звісно, явище політизації історії, на жаль, неминуче. Повністю позбавитися впливу політики на історію нереально. Швидше може йтися про мінімізацію впливу політичних партій, ідеології на зміст історичної науки. Але в Україні, як це не прикро, до тепер відсутній формалізований механізм фіксації соціального замовлення на зміст історичної освіти, що обумовлює її масштабну політизацію. Зрозуміло, що це не має нічого спільного ні з так званою науковістю історії, ні з інтересами прогресивного поступу незалежної України. Не випадково на цій основі щоразу пропоновані нові обрії відкидали наше суспільство назад у його соціокультурному поступі. Ми швидше руйнували традиції, ніж накопичували їх. Не випадково ряд сучасних дослідників зазначають, що майже вся політика минулого часто, «залишалась в зоні метафоричного моделювання та міфологічної перспективи» На їхню думку, справжнім лихом для вітчизняного історіописання став пасеїзм – ступінь самолюбування минулим, який ускладнює бачення перспективи.

Українська історія справді була непростою починаючи від військових поразок минулого до негараздів у політиці, економіці сучасності, інформаційної війни та агресивних зазіхань Росії. Рефреном повторюються слова В. Винниченка щодо «брому, без якого не можна читати історію України». Але якщо судити об'єктивно, українська історія є не гіршою, ні кращою, ніж в інших народів. «Кожній нації, – як справедливо зазначає з цього приводу українська поетеса Ліна Костенко, – є за що посипати собі голову попелом. Тільки не треба тим попелом запорошувати очі наступних поколінь. Ніхто із нас, нині живих, не може нести відповідальність за давні неспокутувані гріхи. Але кожен із нас зобов'язаний їх не повторити і не примножувати». Особливе значення у цьому відіграє культура формування історичної пам'яті. Але при одній умові – за наявності у суспільстві загальновизначеного проєкту майбутнього й принципового консенсусу щодо основоположних цінностей. Якщо ж у суспільстві мають підтримку різноспрямовані інтереси, репрезентація минулого стає маніпулюванням масовою свідомістю. Адже історичний наратив у будь-якому вигляді – це не стільки фіксація подій, скільки реєстр їхнього відображення у свідомості сучасників і нащадків. Пропущений через свідомість історика факт перестає бути об'єктивною реальністю, перетворившись в образ сформований його уявою. Історія ніколи не була продуктом виключно минулого, події минулого завжди переломлені через призму свідомості історика. Як така, вона відображає не тільки епоху, а й особистість історика. Історія – це й учитель, що не лише інформує про минуле, але й передає нам досвід минулих поколінь. Для України історія це «звіт» наших предків, що має бути закладеним в нашу пам'ять. А ми, якщо ми вдячні сини, повинні вчитися на цій безцінній спадщині історичного досвіду. Та чи можемо ми сказати: у нас є історія, отже ми існуємо, здійснюємося буттям на цій землі впродовж століть? Якщо так, то й історія має бути сприйнята не просто зібранням фактів минувшини, а сповнитися національним буттям, стати реальністю, а не німим свідком подій що відійшли у минуле. Вона має бути світом, в якому любимо, надіємося, сподіваємося, а не вишукуємо виправдання своєму існуванню.